

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРИВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ “ПОВІДОМЛЕННЯ”

З-поміж сучасних напрямків функціональних граматичних теорій вирізняють учення про семантичну структуру речення, що ґрунтується на предикатних і непередикатних знаках. Характерною рисою такого підходу до аналізу структури елементарного простого речення є те, що він пов'язаний із семантико-синтаксичною категорією валентності предиката. Саме валентність предикатного знака відбиває його значеннєво зумовлену сполучуваність з іншими непередикатними компонентами та визначає тип семантико-синтаксичної структури речення.

Теоретичні засади дослідження категорії валентності були викладені у працях таких мовознавців, як Соломон Кацнельсон, Марія Степанова, Йосип Андерш, Іван Вихованець, Анатолій Загнітко, Ніна Іваницька та ін. В українському мовознавстві найбільше поширення отримала теорія Івана Романовича Вихованця, який визначає валентність предиката (ознакового слова) як здатність його сполучатися з іншими (зазвичай, неознаковими) словами, мати певну кількість відкритих позицій, які можуть або повинні заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи [Вихованець 1992: 41].

Спираючись на сучасні уявлення про структуру семантично елементарного речення, слід зазначити, що до складу його входять, здебільшого, шестивалентні – одновалентні предикати. Відповідно до цього, максимальна кількість іменникових синтаксем в елементарному реченні не може виходити поза межі шести компонентів, а мінімальна кількість не може бути нульовою. У своїй концепції Іван Вихованець окреслює межі предикатної сполучуваності та подає детальні характеристики синтаксичних структур на основі кількісних показників – сукупності іменникових одиниць, зумовлених валентністю предиката. Чітко розмежовуючи особливості реченнєвих структур

з різними типами предикатних знаків, учений звертає увагу на те, що багаточисельними у сучасній українській мові є речення з тривалентними предикатами [Вихованець 1992: 42].

З-поміж тривалентних предикатів в українській мові виокремлюємо тривалентні дієслівні предикати та тривалентні предикати якості. За семантичними ознаками тривалентні дієслівні предикати охоплюють такі основні лексичні групи: 1) покриття одного об'єкта іншим (напр.: *покрити, накрити, обгорнути, обв'язати, обмотати, укутати, загорнути, закутати* та ін.); 2) зміна або перетворення об'єкта (напр.: *чистити, різати, копати, колупати, рубати, мазати, нарізати, начиняти, барвити, клепати, колоти, косити* і т. ін.); 3) нанесення удару (напр.: *бити, колотити, дубасити, лупцювати, забити, ударити, урізати, заліпити, забити* і под.); 4) пошкодження або руйнування (*зіпсувати, зруйнувати, пошкодити, поламати, скалічити, спотворити, знищити, зламати* та ін.); 5) називання (напр.: *називати, звати, величати, іменувати, обзивати, кликати, дражнити* і т. ін.); 6) вимірювання (*виміряти, відміряти, доміряти, заміряти, міряти, обміряти, переміряти, проміряти* і под.); 7) давання (*давати, адресувати, вручати, віддавати, видавати, позичати, відправляти, дарувати, презентувати* та ін.); 8) повідомлення (напр.: *повідомляти, розповідати, говорити, казати, диктувати, висловлювати, заявляти, пояснювати* і под.); 9) побажання (*бажати, зичити, побажати, забажати, жадати, жичити, хотіти* та ін.).

Досліджуючи семантико-синтаксичну структуру елементарного речення, мовознавці стверджують, що предикат завжди супроводиться субстантивними компонентами, або субстанціальними синтаксемами, які зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката і виражені іменниками з реальним предметним значенням. Відповідно до різновидів субстанціальних відношень розрізняють суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні синтаксеми. Аналіз тривалентних дієслівних предикатів дає змогу стверджувати, що вони здебільшого поєднуються з іменниками на позначення діяча, знарядь і предметів, на які спрямовується дія. Тобто, тривалентні

дієслова вимагають таких субстанціальних компонентів, як суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема та адресатна або інструментальна синтаксема.

У плані встановлення специфіки функціонування тривалентних дієслівних предикатів важливим є аналіз семантико-синтаксичної структури речень із дієсловами певної семантики. Для прикладу візьмемо тривалентні предикати, які позначають “повідомлення”. Вказану семантичну групу утворюють слова типу *говорити, казати, повідомляти, розголошувати, розповідати, заявляти, виказувати, викладати, диктувати, доповідати, доказувати, оповідати, підказувати, повідати, розголошувати, сказати, сповістити* та ін., напр.: - *Ні, я піду межі ті нещасні люди, працею котрих всі живуть... От куди я піду: так це мені **говорить** моя совість* (М. Коцюбинський); *В наш вік людина **диктує** природі свої закони* (І. Волошин); *Я правду тобі **вказала**, та я ж тобі і в пригоді стану* (М. Вовчок); *Граючи, він низько схилив голову до баяна, наче той **повідував** йому щось інтимне* (О. Гурейв); *До казки приказка годиться, Тепер вам казочку **скажу*** (Л. Глібов).

Аналіз прикладів уживання тривалентних дієслівних предикатів із значенням “повідомлення” дає змогу стверджувати, що вказані дієслівні предикати у реченні поєднуються з іменниками на позначення діяча, предмета, на який спрямовано дію, та особи, якій призначена дія. Тобто, дієслова зазначеної семантики зазвичай сполучаються з суб'єктною, об'єктною та адресатною синтаксемами.

У працях деяких лінгвістів висловлюється думка про те, що суб'єктна синтаксема – це абстрактна субстанціальна семантико-синтаксична мінімальна одиниця, яка реалізується у своїх семантичних та морфологічних варіантах. Семантична диференціація суб'єктної синтаксеми залежить передовсім від характеру предиката – найголовнішої у семантико-синтаксичній структурі речення синтаксеми, валентність якої формує елементарне з семантико-синтаксичного погляду просте речення [Вихованець 1992: 112]. Розглядаючи структурні особливості речень з тривалентними дієслівними предикатами

“повідомлення”, слід зазначити, що у більшості випадків до валентної рамки таких предикатів входить суб’єктна синтаксема, що позначає активного виконавця дії. Відповідно до диференційних семантико-синтаксичних ознак компонента у функції суб’єкта дії у цій позиції зазвичай використовуються іменники-назви істот, напр.: *Дьяконову.. інколи здається, що **Оленчук** не все йому **договорює**, що є в нього на думці щось своє* (О. Гончар); ***Вчителі передрікали** йому блискучий шлях життя, однаково чи буде Геннадій художником, чи буде артистом* (І. Волошин); *..**Вона** [Староміська] **заявила** йому вдячність цілої родини тим, що дала йому на дорогу шість варених яєць* (І. Франко). Морфологічним засобом вираження суб’єктної синтаксеми із зазначеними предикатами виступає називний відмінок іменника або особового займенника, що є основним морфологічним варіантом суб’єктного компонента у сучасній українській мові. Називний суб’єкта дії реалізується, здебільшого, на матеріалі іменників, що позначають живі предмети, центральну ланку яких становлять назви осіб. Поширення називного відмінка суб’єкта дії з предикатами “повідомлення” на назви конкретних неживих предметів спричиняється явищами персоніфікації. У цих випадках називний суб’єкта дії ґрунтується на називному, що позначає живі предмети, напр.: *Сама моя **фантазія диктувала** мені повісті, новели* (О. Кобилянська); *Соломія сиділа, перестрашена та прислухалася, про що **шепче морок*** (М. Коцюбинський).

Одним із центральних субстанціальних компонентів при предикатах із значенням “повідомлення” вважають об’єктну синтаксему, що позначає предмет, на який спрямовується дія. Диференційні семантико-синтаксичні ознаки цієї синтаксеми спричиняють те, що в позиції об’єкта повідомлення використовуються, зазвичай, назви неістот, напр.: ***Виклав** [Юхим] мені навіть усю **історію** школи* (С. Васильченко); *Не можу швидко заснути, так мені **казки кажуть*** (Г. Квітка-Основ’яненко). Основним морфологічним варіантом об’єктної синтаксеми у сучасній українській мові є знахідний відмінок, який виявляється спеціалізованим відмінком об’єкта. Саме знахідного відмінка у функції об’єкта вимагають дієслова із семантикою “повідомлення”, напр.: *Як*

почали просити старого.. та й врешті упросили, аби **оповів** їм.. яку цікаву **історію** з селянського життя (В. Стефаник); Один із них [командирів] саме **пояснював** бійцям **становище** (О. Гончар). Іноді об'єктна синтаксема у конструкціях з предикатами “повідомлення” може бути вираженою іменником у формі родового відмінка, який є одним із морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми, напр.: Він свою куплю так красно покаже.., такого їй **новинок** **нарозказує** (М. Вовчок). Слід зазначити також, що об'єкт “повідомлення” в окремих випадках виражений деякими прийменниковими формами, пор.: Сидить [Маруся] смутна й невесела, і нічого **про весілля не розказує** (Г. Квітка-Основ'яненко); Їй стало чудно, що вона **розказує за себе** хлопцеві, котрого побачила вперше (І. Нечуй-Левицький); - Мені снилось, що я була щаслива, дуже щаслива, я була з тобою і **розказувала** тобі своє **життя** (Л. Українка).

Окрім суб'єктних та об'єктних компонентів, тривалентні дієслівні предикати із семантикою “повідомлення” вимагають і адресатної субстанціальної синтаксеми, що вказує на особу чи на іншу істоту, на користь або на шкоду якої відбувається дія. Основним морфологічним варіантом адресатної синтаксеми виступає давальний відмінок. Саме він спеціалізований на вираженні семантико-синтаксичної функції адресата дії, напр.: Прадід Данило **розповідав** **рибалкам** різну бувальщину (Ю. Яновський); Оксентій **схилювався над** **матросом**. Йому, людині поважній, саме й **личило** **виговорити** все **непутящому сусідові**, **всовістити** його (Ю. Смолич). Але, окрім форми давального відмінка, деякі предикати “повідомлення” сполучаються з адресатною синтаксемою у формі знахідного відмінка, пор.: Може оті сурмачі з сурмами, що поблискують їм у руках, тільки й **ждуть**, щоб **обернутись і сповістити** кожен своєму **війську** радісну вість? (О. Гончар); Він згадав, як Іванів голуб вже не раз **сповіщав табір** про повернення роти (Ю. Збанацький). В окремих випадках морфологічними засобами вираження адресатної синтаксеми виступають прийменникові форми іменників, напр.: Поки я **такії** **речі** **Промовляв** **до того снігу**, **Стрілив** **хтось**, і з високості **Внав** **додолу**

темний шуляк (Л. Українка). Однак, найтиповішим варіантом вираження адресата у реченнях з дієсловами “повідомлення” вважають давальний відмінок, який сполучається лише з дієсловами, що позначають цілеспрямовану дію. Як видно з прикладів, залежні від дієслів іменники адресатної семантики частіше поширюються на назви істот.

Отже, розглядаючи тривалентні дієслівні предикати із семантикою “повідомлення”, приходимо до висновку, у структурі семантично елементарного речення вони вимагають суб’єктної, об’єктної та адресатної синтаксем. Морфологічним засобом вираження суб’єктної синтаксеми виступає називний відмінок іменника. Об’єктна синтаксема вживається здебільшого у формі знахідного або родового відмінків. І, нарешті, адресатна синтаксема виражається давальним або знахідним відмінком. Для деяких тривалентних предикатів із значенням “повідомлення” характерне поєднання з адресатною синтаксемою у формі іменника з прийменником.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 255с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. К.Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1992. – 224с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія.- Донецьк: Вид-во ДонДУ, 1996. – 435с.
4. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопр. языкознания. – 1987. - №3. – С.20-32.
5. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Ред. – вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208с.
6. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.